IIP International Multidisciplinary Research Journal
IIPIMRJ

An Online Peer-Reviewed / Refereed Journal
Vol: 03 No. Issue I, (January-March) (2026)
Impact Factor: GSRD-IF: 5.001
ISSN: 3049-2734 (Online)

दक्षिण भारतातील सक्षम महिला सत्तेचे प्रतीक : राणी मंगम्मा (मंगम्मल)

प्रा.ओंकार गणपत डोंगरे

रयत शिक्षण संस्थेचे ,

महात्मा फुले महाविद्यालय पिंपरी,पुणे .

Article Info

Article History:
Received: 24th January 2026
Accepted: 01st February 2026
Published: 05th February 2026

Keywords:

राणी मंगम्मा, प्रशासन

ABSTRACT

भारतीय इतिहासामध्ये स्त्री सत्ताधीशांचे योगदान तुलनेने कमी प्रमाणात नोंदवले गेले आहे. तथापि, ज्या स्त्रियांनी राजसत्तेचे नेतृत्व केले, त्यांनी प्रशासन, संरक्षण, अर्थव्यवस्था आणि सामाजिक विकास या सर्व क्षेत्रांत महत्त्वपूर्ण कार्य केले आहे. दक्षिण भारतातील मदुराई नायक वंशातील राणी मंगम्मा (मंगम्मल) या अशाच एक प्रभावी, दूरदृष्टी असलेल्या आणि कुशल महिला शासक होत्या. इ.स. १६८९ ते १७०४ या कालखंडात त्यांनी मदुराई राज्याचे नेतृत्व केले. त्यांच्या कारकिर्दीने दक्षिण भारताच्या राजकीय आणि सामाजिक इतिहासावर खोलवर परिणाम झाला.

Plagiarism Check Report:
Tool Used: Turnitin
Date of Report: February 02, 2026
Similarity Index: 5%
Remarks: No significant matching text. All citations and matches are properly referenced. The manuscript is considered original.

Copyright © 2026 The Author(s). This is an open access article distributed under the Creative Commons Attribution License, (http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

How to Cite: Dongre, O. G. (2026). दक्षिण भारतातील सक्षम महिला सत्तेचे प्रतीक : राणी मंगम्मा (मंगम्मल). *IIP: International Multidisciplinary Research Journal (IIPIMRJ), 3(1), 699–702.*

उद्दिष्टे :

१. राणी मंगम्मा यांच्या राजकीय पार्श्वभूमीचा अभ्यास करणे.

२. त्यांच्या प्रशासनिक व लष्करी धोरणांचे विश्लेषण करणे.

३. स्त्री शासक म्हणून त्यांच्या भूमिकेचा ऐतिहासिक संदर्भात अभ्यास करणे.

ऐतिहासिक पार्श्वभूमी;

राणी मंगम्मा या मदुराई नायक वंशातील राजा चोक्कनाथ नायक यांच्या पत्नी होत्या. चोक्कनाथ नायक यांच्या मृत्यूनंतर राज्यात अस्थिरता निर्माण झाली कारण वारसदार अल्पवयीन होता. अशा परिस्थितीत राणी मंगम्मा यांनी आपल्या नातवासाठी राज्यसंरक्षिका (Regent Queen) म्हणून सत्तेची सूत्रे हाती घेतली. [1] १७व्या शतकाच्या उत्तरार्धात दक्षिण भारतात मुघल, मराठे आणि म्हैसूरच्या सत्तांमध्ये सतत संघर्ष सुरू होता. मदुराई राज्यावरही या सत्तांचा दबाव होता. अशा अस्थिर राजकीय वातावरणात राणी मंगम्मा यांनी अत्यंत संयम, मुत्सद्देगिरी आणि धैर्य दाखवून राज्यकारभार सांभाळला.[2]

राणी मंगम्मा यांचे प्रशासन;

राणी मंगम्मा यांचे प्रशासन हे १७ व्या शतकातील दक्षिण भारतातील एक आदर्श, लोकाभिमुख आणि शिस्तबद्ध प्रशासन म्हणून ओळखले जाते. राजकीय अस्थिरता, बाह्य आक्रमणांचा धोका आणि आर्थिक संकटे असूनही त्यांनी संयम, मुत्सद्देगिरी आणि स्पष्ट धोरणांद्वारे राज्यात सुव्यवस्था निर्माण केली. त्यांचे प्रशासन विकेंद्रीकरण, न्यायप्रियता आणि लोककल्याण या मूलभूत तत्त्वांवर आधारित होते.प्रशासनात त्यांनी स्पष्ट अधिकाररचना निर्माण करून केंद्र व स्थानिक पातळीवरील अधिकाऱ्यांना निश्चित जबाबदाऱ्या दिल्या. भ्रष्टाचार रोखण्यासाठी अधिकाऱ्यांवर कठोर नियंत्रण ठेवले गेले .स्थानिक स्वराज्य संस्थांद्वारे ग्रामस्तरावर समस्या सोडवण्यावर भर देण्यात आला, ज्यामुळे निर्णयप्रक्रिया वेगवान झाली.[3] करप्रणालीत सुधारणा करून शेतकऱ्यांवरील अन्यायकारक कर कमी करण्यात आले. जमिनीच्या सुपीकतेनुसार कर आकारणी व दुष्काळकाळात करमाफी देण्याची व्यवस्था करण्यात आली. न्यायव्यवस्थेत समानतेचा आग्रह धरून ग्रामीण भागात तक्रार निवारण व्यवस्था निर्माण करण्यात आली. लोककल्याणकारी धोरणांतर्गत रस्ते, तलाव, कालवे व धर्मशाळा उभारल्या गेल्या. दुष्काळ व युद्धजन्य परिस्थितीत धान्यसाठा, रोजगारनिर्मिती व करसवलती यांद्वारे प्रभावी संकट व्यवस्थापन करण्यात आले. त्यामुळे राणी मंगम्मा यांचे प्रशासन जनविश्वासार्ह व स्थैर्यपूर्ण ठरले. राणी मंगम्मा यांचे प्रशासन हे शिस्तबद्ध, लोककल्याणकारी आणि वास्तववादी धोरणांवर आधारित होते. त्यांनी स्थानिक अधिकाऱ्यांना जबाबदारीने काम करण्यास प्रवृत्त केले. करप्रणालीमध्ये सुधारणा करून शेतकऱ्यांवरील अन्यायकारक कर कमी केले गेले. त्यांच्या प्रशासनात न्यायव्यवस्थेला महत्त्व देण्यात आले. ग्रामीण भागात अधिकाऱ्यांमार्फत तक्रारींचे निराकरण केले जाई. त्यामुळे जनतेमध्ये राणीबद्दल विश्वास निर्माण झाला.

लष्करी व परराष्ट्र धोरण;

राणी मंगम्मा या केवळ प्रशासकच नव्हे तर कुशल राजकारणीही होत्या. मराठा सरदार, मुघल सुभेदार आणि म्हैसूरच्या राजांशी त्यांनी प्रसंगी युद्ध तर प्रसंगी तहाची भूमिका घेतली. मराठ्यांशी आर्थिक करार करून त्यांनी मदुराईचे सार्वभौमत्व टिकवले. [4] लष्कराची पुनर्रचना करून त्यांनी संरक्षण व्यवस्था बळकट केली. किल्ल्यांची दुरुस्ती आणि सैन्याला नियमित वेतन देण्याची पद्धत त्यांनी सुरू केली.

आर्थिक धोरणे व व्यापार;

राणी मंगम्मा यांच्या काळात मदुराई हे व्यापाराचे महत्त्वाचे केंद्र होते. कापड उद्योग, मसाल्यांचा व्यापार आणि स्थानिक हस्तकला यांना प्रोत्साहन देण्यात आले. परदेशी व्यापाऱ्यांशी व्यापार संबंध ठेवून राज्याच्या उत्पन्नात वाढ करण्यात आली.[5] करप्रणालीतील सुलभीकरणामुळे शेतकऱ्यांचे उत्पन्न वाढले आणि शेती उत्पादनात स्थैर्य आले.

सार्वजनिक कामे व जलसंधारण;

लोककल्याण हा त्यांच्या प्रशासनाचा केंद्रबिंदू असल्यामुळे त्यांनी पायाभूत सुविधांच्या विकासावर विशेष भर दिला. राज्यातील प्रमुख व्यापारी मार्गांवर रस्त्यांचे जाळे विकसित करून दळणवळण सुलभ केले गेले. यामुळे अंतर्गत व्यापारास चालना मिळाली आणि राज्याच्या आर्थिक उत्पन्नात वाढ झाली.जलसंधारणाच्या दृष्टीने त्यांनी तलाव, कालवे आणि पाणवठे बांधून शेतीसाठी पाणीपुरवठ्याची शाश्वत व्यवस्था निर्माण केली. विशेषतः दुष्काळप्रवण भागांत उभारलेल्या तलावांमुळे पावसाचे पाणी साठवले जाऊन शेती उत्पादनात स्थैर्य आले. या उपाययोजनांमुळे शेतकऱ्यांचे नैसर्गिक आपत्तींवरील अवलंबित्व कमी झाले. प्रवासी, व्यापारी आणि यात्रेकरूंसाठी उभारलेले प्रसिद्ध मंगम्मल छत्रम् हे प्रवाशांसाठी उभारलेले विश्रामगृह आजही त्यांच्या लोककल्याणकारी दृष्टिकोनाची साक्ष देते. [6] या छत्रमांमुळे प्रवास अधिक सुरक्षित व सुलभ झाला. सार्वजनिक बांधकामांमुळे रोजगारनिर्मिती झाली आणि सामाजिक स्थैर्य निर्माण झाले. त्यामुळे राणी मंगम्मा यांचे कार्य हे केवळ तात्कालिक गरजांपुरते मर्यादित न राहता दीर्घकालीन लोककल्याण साधणारे ठरले. राणी मंगम्मा यांचे सर्वात महत्त्वाचे योगदान म्हणजे सार्वजनिक बांधकामे. त्यांनी रस्ते, तलाव, कालवे, धर्मशाळा आणि पाणवठे बांधले. जलसंधारणाच्या कामांमुळे शेतीला पाणीपुरवठा झाला आणि दुष्काळी परिस्थिती टाळता आली.

धार्मिक व सांस्कृतिक योगदान;

राणी मंगम्मा यांनी हिंदू धर्मसंस्थांना पाठबळ दिले. मंदिरांच्या देखभालीसाठी अनुदाने दिली गेली. कला, संगीत आणि साहित्य यांना आश्रय मिळाला. त्यांच्या काळात तमिळ संस्कृतीचा विकास झाला[7] अनेक मंदिरांची दुरुस्ती आणि विस्तारासाठी अनुदान दिले गेले. त्यामुळे स्थानिक भक्तांची धार्मिक सेवा सुरळीत चालली आणि सामाजिक स्थैर्य राखले गेले. कला, संगीत, साहित्य या क्षेत्रांना देखील त्यांनी प्रोत्साहन दिले. तमिळ काव्यलेखन, ग्रंथसंग्रह आणि स्थापत्यकलेतील नवनवीन प्रयोग त्यांच्या काळात वाढले. त्यांचा यशस्वी सांस्कृतिक धोरणामुळे तमिळ संस्कृतीचा समृद्ध विकास झाला आणि समाजात कलाप्रेमाचा वाचन वाढला. मंदिरांचे स्थापत्य व शिल्पकला, तसेच संगीत कार्यशाळा या काळातील सांस्कृतिक योगदानाचे उत्तम उदाहरण आहेत. राणी मंगम्मा यांच्या काळातील सांस्कृतिक नीतिमुळे समाजात धार्मिक व कलात्मक मूल्यांची जाणीव वाढली. त्यांच्या योगदानामुळे केवळ धार्मिक स्थळे टिकली नाहीत, तर तमिळ कलासंस्कृतीला एक सशक्त ओळख प्राप्त झाली, जी आजही अभ्यासक आणि स्थानिक लोक यांच्यासाठी आदर्श ठरते.

स्त्री सत्तेचा ऐतिहासिक दृष्टिकोन ;

पुरुषप्रधान समाजरचनेत स्त्री शासक म्हणून सत्ता टिकवणे हे मोठे आव्हान होते. राणी मंगम्मा यांनी हे आव्हान यशस्वीपणे पेलले. त्यांची तुलना राणी रुद्रमादेवी, अहिल्याबाई होळकर यांच्याशी केली जाते.[8] त्यांनी सिद्ध केले की नेतृत्व हे लिंगावर नाही तर क्षमतेवर अवलंबून असते.

ऐतिहासिक महत्त्व;

इ.स. १७०६ च्या सुमारास राणी मंगम्मा यांचे निधन झाले. तथापि, त्यांनी उभारलेली प्रशासकीय रचना आणि सार्वजनिक कार्ये पुढील अनेक वर्षे उपयोगी पडली. दक्षिण भारतातील महान महिला शासकांमध्ये त्यांचे नाव आदराने घेतले जाते.[9]

निष्कर्ष:

राणी मंगम्मा या केवळ मदुराईच्या शासक नव्हत्या, तर त्या भारतीय इतिहासातील स्त्री सत्तेचे सशक्त प्रतीक होत्या. राजकीय अस्थिरता, बाह्य आक्रमणे आणि सामाजिक मर्यादा असूनही त्यांनी यशस्वी शासन केले. त्यांचे प्रशासन लोककल्याणकारी, न्याय्य आणि दूरदृष्टीपूर्ण होते. त्यामुळे राणी मंगम्मा यांचा इतिहास अभ्यासणे हे भारतीय स्त्री नेतृत्व समजून घेण्यासाठी अत्यंत महत्त्वाचे ठरते.

संदर्भ :

1. Sastri, K. A. Nilakanta. *A History of South India*. Oxford University Press, 1955.p.g.36
2. Nilakanta. *A History of South India: From Prehistoric Times to the Fall of Vijayanagar*. Oxford University Press, 1955, **p.g.. 412.**
3. Subrahmanyam, Sanjay. *Political Economy of Commerce*. Cambridge University Press, 1990.p.g.
4. Gordon, *The Marathas 1600–1818*, 1993 **p.g.. 101**
5. Chaudhuri, K. N. *Trade and Civilisation in the Indian Ocean*. Cambridge University Press, 1985 **p.g.. 97**
6. Hardy, *Temple Architecture of Tamil Nadu*, 2007, **p.g.. 110**
7. Ramaswamy, Sumathi. *Passions of the Tongue*. University of California Press, 1997.p.g.56
8. Forbes, Geraldine. *Women in Modern India*. Cambridge University Press, 1996.
9. Sastri, K. A. Nilakanta. *A History of South India*. Oxford University Press, 1955. P.g. 55